

A CÉDRUSOK KULTURÁLIS JELENTŐSÉGE

SZABÓ Júlia 2000: A mitikus és a történeti táj. Balassi Kiadó – MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, Budapest, p. 7-113 című munkája nyomán

Barna Tamás¹

KEFAG R.T. Erdészeti Szaporítóanyag Termesztési Központ
Kecskemét

In memoriam Dr. Szabó Júlia

Bevezetés

A cédrusoknak az emberek gondolatvilágában, az emberi kultúrában betöltött különleges szerepét fejezi ki W. O. BÜHRICH és H.-J. von MAYDELL – nek a *W. RIDDER: Die Bedeutung der Zeder für die Forst- und Holzwirtschaft Nordafrikas* c. kismonográfiájához írt előszava:

„A cédrus egy különleges fa. Ez nyilvánvalóan egy szubjektív, emocionális vélemény. Az ember az, aki először mércéket állít fel és ettől függ, hogy milyen nézőpontból vizsgálja meg a dolgokat. Itt kerül szóba az erdő- és fagazdaság álláspontja, amely szerint a cédrus nem egyszerűen csak egy a világ mintegy 30000 fafaja közül. Számára a cédrus maga a történelem, a fagazdaság történelme, hiszen a cédrus egyaránt kapcsolatban volt a föníciai hajózással és kereskedelemmel; de Salamon király nagyratörő jeruzsálemi terveivel is. Különösen érintette a cédrust az emberi erdőpusztítás, másrésztől viszont olyan tulajdonságokat mutat, amelyek képessé teszik arra, hogy rendkívül nehéz környezeti feltételek között is fennmaradjon.”

A cédrusfa kultusza

A cédrus a sumér kultúrában

A cédrust az emberi civilizáció szinte létrejöttétől kezdve igen nagyra becsülte, sőt mitikus kultusszal vette körül. Fájának tartóssága az örökkévalósággal azonosította. Ez, valamint az ókorban ismert, viszonylag kis elterjedési területe és annak nehéz megközelíthetősége rendkívül nagy kincsé tette a cédrus fáját. A fa biológiai, esztétikai és műszaki tulajdonságai, valamint kultúrtörténeti jelentősége miatt ültetésével, honosításával Euráziában már az ókorban is foglalkoztak. *„A fénylő cédrus nevelője vagyok / a facsemete ültetője vagyok / a fehércédrus apja, anyja vagyok”* – olvasható a *Mardu isten házassága* c. sumer költeményben, amely a Zagrosz környékén keletkezett és az ott élő népek istenvilágának cselekedetei közé emeli a nyilvánvalóan az emberek által végzett faültetést. Ez egyben arra is rávilágít, hogy az emberiség már a civilizáció kezdetén is milyen nagyra értékelte a faültetést, a fák – főleg az idős fák – tisztelete, kivágásának tilalma egykorú az emberi civilizációval. A cédrus a versben „fénylő”, ami a fa szépségére, értékére és már a Kr. e. 3-4. évezredben kialakult kultuszára, „szentségére” is utalhat.

A cédrus fája – és itt mindenekelőtt a libanoni cédrust kell értenünk – ház- és palotaépítésre, hajóácsolásra egyaránt jól használható volt, földbe ásva és vízen egyaránt jól tűri a nedvességet.

¹ Barna T. (2003): A cédrusok kulturális jelentősége; Erdész Szellemi Műhely, <http://ngt-erdaszet.emk.nyme.hu>

A cédrusfa és a cédrusolaj olyan nagy kincs volt a bibliai időkben, hogy azokat csak istenek, legfeljebb még királyok birtokolhatták és birtoklásukért gyakran vezettek hadjáratokat. Békésebb időkben és békésebb természetű uralkodók egyszerű kereskedelmi expedíciókkal szereztek be a cédrust, amely építésre, sírládák készítésére volt alkalmas, olaja pedig balzsamok, orvosságok, illatszerek alkotórésze volt. Azok az ókori uralkodók, akiknek országában cédruserdők voltak, féltve őrizték azokat, még be is kerítették egyiket-másikat.

A cédrus kultuszának első írásos nyomait az ún. ékírásos kultúrákban lelték meg a kutatók. A sokáig egyetlennek vélt, legmonumentálisabb írásos cédrus ábrázolás a sumer, akkád, hettita és hurrita nyelven egyaránt ismert *Gilgames-eposz*. Az itt leírt óriás cédrusfa, amely az eposz cselekményének helyszínét tekintve szintén a Zagroszban nőtt, ősidők óta kultikus tisztelet tárgya és eszköze volt, ezért került Lugalbanda sumer király hősi eposzába is, aki egy másik ún. kiseposz szerint Gilgames atyja, de mindenképpen elődje volt.

A Gilgames-eposz a cédrussal kapcsolatban több eseményt, végzetes drámát ír le. Kutatók egész sora foglalkozott az eposzban leírt *Cédrushegy* helyének meghatározásával. Az eposz egyik óbabiloni korban lejegyzett töredékén ugyan egyértelműen szerepel *Libanon hegyének* neve, de az eposz egyéb földrajzi leírásai azt is lehetővé teszik, hogy a cédrusepizód Felső-Szíriában lezajlott expedíciók, háborúk színhelyét jelentse és így a *Cédrushegy* a kis-ázsiai *Taurus*, illetve *Amanus-hegység* is lehet. KOMORÓCZY Géza ezt a problémát azzal a feltevessel oldotta meg, miszerint a Gilgames-eposz cédrusepizódja mitikus és nem konkrét térben játszódik és ezt a mitikus teret a különböző, rokon népek a saját történelmük egy-egy hadjáratának helyszínéül konkretizálják, azaz más-más cédrus lelőhely tulajdonságaival ruházzák fel. T. MARSZEWSKI (1969. idézi SZABÓ 2000) ezt a feltevést azzal egészíti ki, hogy ez a mitikus tér kezdetben a Nyugat-Himalája térségére lokalizálódott, ahol valóban él a *Cedrus deodara*, a himalájai cédrus. Ennek emlékét a protosumerok vitték magukkal nyugatra, és később ők maguk, valamint más népek is, a saját élményeik alapján, a cédrushegyet más cédrus lelőhelyekben (Zagrosz, Libanon, Amanus) látták.

Ez az okfejtés a kultúrtörténet oldaláról kiindulva, közvetve alátámasztja azt a paleobotanikai állítást, miszerint a jégkor előtti földtörténeti korokban a cédrusok összefüggő áréát alkották a Himalájától az Atlanti Óceánig.

A cédrus az egyiptomi kultúrában

Még az ékírásos emlékeknél is régibbek a cédrusokra vonatkozó egyiptomi feljegyzések, melyek a Kr. e. 2. évezredre nyúlnak vissza. Kivétel nélkül a Libanon hegyére vonatkoznak és a Libanon környéki népekkel, uralkodókkal való kereskedelmi és politikai kapcsolatokat jegyzi fel. Régészeti leletekből tudjuk, hogy már jóval korábban voltak kereskedelmi kapcsolatok a Libanon környéki népek és Egyiptom között. Az Óbirodalom egyik híres fáraója, Sznofru (Kr. e. 2575-2551.) feliratai közül az egyik megemlékezik arról, hogy a fáraó szolgálai „*negyven hajót hoztak cédrusgerendákkal megrakva*”, melyekből „*hajókat építenek s az uralkodó palotájának kapui cédrusfából készültek*”.

A cédrusfát nemcsak az egyiptomi hiedelemvilágban találjuk meg, hanem anyagi mivoltában is gyakran előkerül az ásatások során. Cédrusfából nemcsak a túlvilágra utazó Ámon-Ré hajója készült, hanem múmiák szarkofágja, kapuoszlop, tetőgerenda is. Sőt, amint azt Hérodotosz is feljegyezte, a cédrusolajnak a mumifikálásban is szerepe volt. Ez mindenestre megerősíti azt az újabb kori feltevést, hogy a cédrusnak erős fitoncid hatása van (lásd a 2.2 fejezetet).

A cédrus az ugariti kultúrában

A Kr. e. 2. évezredben fejlett irodalma, epikus költészete volt az ugariti népnek, noha ekkor hittita fennhatóság alatt élt. Az ugaritaiak az isteneket – melyekből mintegy hetven volt nekik – nemcsak templomokban tisztelték, hanem a szabad természetben is, főleg magaslatokon és szent fák alatt. A főistenük Baál templomát a Szapán hegyén építik fel, amelyről egy eposztörredék így emlékezik meg: „*Sárin cédrusai javából / Tüzet raknak a palotákban, ... Ezüstöt lemezzé öntöttek / Aranyat téglákká öntöttek.*” Baál palotájának ezüst és arany díszítését tehát cédrusmáglyán olvastották. Baál fegyverként is használ cédruságat. Míg a görög Zeusz és a héber Jahve villámot tart a kezében, amivel a hatalmukat jelképezték, addig Baál kezében cédruság látható. Egy szíriai ábrázolást magyarázó egyiptomi szöveg szerint: „*Baál lesújt rád a cédrusággal, amit a kezében tart.*”

A cédrus az ószövetségben és a zsidó vallás egyéb irataiban

Az ókori kelet fennmaradt írásos emlékei közül az Ószövetség tartalmazza a legtöbb utalást a cédrusokra.

Gyakran emlegetik a cédrust az égő áldozatok anyagaként, amelyre illatos fája tette alkalmassá. Első említése is ilyen értelemben történik, amikor Mózes 3. könyvében (14; 4-6) részletesen leírják a leprás megtisztulásához alkalmazandó égő áldozat összetételét: „*a leprás megtisztulásáért két élő, tiszta madarat, **cédrusfát**, bíborfestéket és izsópot*” kell elégetni. Ugyanezeket az anyagokat kell elégetni a leprás ház megtisztulásáért is.

Az Ószövetségben a cédrust gyakran alkalmazták azon királyok allegóriájaként, akiket az Úr emelt erre a tisztségre. Erre utal Bileám (Bálám) próféta jóvendölése is [Mózes 4. (Számok könyve) 24;6], amelyben Jákobot és utódait dicsőíti: „*Mint a szétterülő völgyek s a kertek a folyó mentén! Itt az Úr ültette tölgyek s **a cédrusok** végig a parton!*”

Közismert Jótám meséje és átka. Ebben az elbeszélésben a hatalomra méltatlan király a galagonyabokor, aki tűzzel akarja megégetni az igazi királyt, a Libanon cédrusát, hogy hatalmát elnyerhesse (Bírák, 9;15): „*... tűz csap ki a csipkebokorból (galagonyabokor, tövisbokor) és megemésztí a Libanon cédrusait*”. A méltatlan király azonban nem tudja ezt a szentségtörő cselekedetet végrehajtani, hanem elmenekül az ő „*atyjafia*” (az igazi cédrus) elől.

A Biblia a cédrus hatalmi jelentésszféráit egyszer pozitívan, máskor negatívan értelmezi. A cédrus méltóságát jelző összes jelentésréteg igen árnyaltan megtalálható az Ezékiel próféta könyvének 31. fejezetében leírt költői képsorban. A próféta Egyiptom, illetve AsszírIA királyait hasonlítja a cédrusokhoz. Szép ágakkal, árnyékot adó koronával pompázó fának írja le a cédrust: „*melynek felhőkig ér a teteje, s magasb növése a mező minden fájánál.*” A leírás folytatása a mindenség távlatába helyezi át a politikai hasonlatot: „*Az ő ágán csinál vala fészket minden égi madár, s árnyékában lakik vala sok mindenféle nép.*” Ez a cédrusfa azonban nem csupán politikai jelkép volt. A következő versekből ez is kiderül: „*Isten kertjében egy fa sem vala hasonló hozzá az ő szépségében.*” Az Úr azonban megbünteti ezt a gyönyörű teremtményt, s így szól hozzá: „*Mivelhogy magasra nevededtél és fölemeléd tetejét a felhők közé és szíve felfuvalkodott az ő magasságában / Azért adom őt a nemzetek urának kezébe, bánják el vele!*” A nemzetek ura a nemzetek legkegyetlenebbjeit küldi a felfuvalkodott uralkodó, a fellegekbe nőtt cédrus ellen, akik kivágják és leterítik. A próféta megrendülten emlékezik meg a szép fa pusztulásáról. A következő versekben a kevélységéért megbüntetett fa az egyetemes halálélmény hordozója lesz.”

SZABÓ Júlia fenti, átvitt értelmű értelmezése mellett megengedhetőnek tartok még egy másik, de konkrét értelmezés változatot is. Arról van szó ugyanis, hogy a szentként tisztelt fát, melyet az Isten ültetett (Ezékiel 31.), tilos volt kivágni. A mindennapi életben azonban nem nélkülözheték sokoldalúsága miatt. A rendszeres és egyre nagyobb arányú kitermelését azonban valahogyan meg kellett ideologizálni, indokolni. Talán erre volt jó az a hiedelem, hogy maga az Isten, aki a cédrust ültette, megbüntette és kivágatta a népekkel a cédrusfát.

Maga az Ószövetség is elég részletesen beszámol Salamon király templomépítéséről. „*Hírá, Tirusz (ma Şür) királya megbízottakat küldött Dávidhoz (Salamon apjához), cédrusfával, ácsokkal és kőfaragókkal, hogy építsenek Dávidnak egy palotát.*” Miután a palota felépült „*a király így szólt Nátán prófétához: Nézd, magam cédrusfából készült házban lakom, az Úr ládája meg sátorban lakik.*” A válaszból Dávid megtudta, hogy a templomot már nem ő, hanem utóda, Salamon fogja felépíteni (2 Sám. 5;11 és 7;2-7).

Salamon – aki olyan bölcs volt, hogy „*Tudott beszélni a fákról, a Libanon cédrusaitól kezdve egészen a falon növő izsópig*” (1 Kir. 5;13) – megvalósította apja tervét: templomot épített az Úrnak és palotát magának. Hírá, a tíruszi király Salamonhoz is elküldte megbízottait, akikkel Salamon meg is egyezett. Azt üzenté Hirámnak: „*Adj hát parancsot, hogy Libanonban vágjanak fákat nekem, úgy, hogy az én embereim is elmennek a te embereiddel, s én fizetem embereid általad megszabott bérét. Tudod magad is, senki sincs köztünk, aki úgy értene a fadóntéshez, mint a szidóniak.*” (1 Kir. 5;20-21) (Szidón mai neve Saydā). Hírá megkapta az üzenetet és ezt válaszolta Salamonnak: „*Megkaptam üzenetedet; minden kívánságodat teljesítem a cédrusokat és a ciprusokat illetően. Embereid szállítsák Libanonból a tengerhez, aztán leúsztatom a tengeren, és arra a helyre vitetem őket, amelyet megnevezel. Ott szétszedetem, s te elvitetheted őket. ... „Hírá tehát annyi cédrus- és ciprusfát szállított Salamonnak, amennyit csak akart.*” (1 Kir. 5;22-24).

Miután létrejött az egyezés, Salamon harmincezer munkást toborzott, akik tízezres turnusokban, felváltva dolgoztak a fakitermelésen. Egy hónapot Libanonban, két hónapot otthon dolgoztak. Salamonnak ezen kívül még hetvenezer teherhordója és nyolcvanezer kőfejtője is volt Jüda hegységében, nem számítva a háromezer háromszáz munkafelügyelőt. Ezek a számok érzékeltetik a vállalkozás hatalmas méreteit, amely talán az első írásos leírása egy szervezett fakitermelésnek és a kitermelt rönkök nagy távolságra, szárazföldi és vízi úton történő szállításának. A vízi út egymaga kb. 200 km volt és ehhez jött még a szárazföldi szállítási távolság, ami a kitermelés helyétől a tengerig kb. 50 km lehetett, a tutajok szétbontási helyétől Jeruzsálemig pedig 70-75 km. A szöveg utal arra is, hogy a fadóntás nagy szakmai hozzáértést kívánó munka, amihez nem mindenki ért egyformán. Ugyanígy a vízi úton történő rönkszállítás, a tutajozás, szintén különleges szaktudást igénylő tevékenység. Ebből a leírásból némi fogalmat alkothatunk arról az erdőirtásról, ami az ókorban lezajlott a közel keleten, illetve a z egész mediterrán medencében és ami a mai kopárok kialakulásához vezetett.

A Libanonból odaszállított cédrusfát részben a templom szerkezeti elemeihez, részben a belső burkolathoz használták fel. A falburkolatot faragott gyümölcs és virágfüzérekek díszítették. Belül sehol sem lehetett látni követ. A templom hátsó részében, ahová a szövetség ládáját helyezte, cédrusfából még oltárt is csináltatott Salamon. Végül az egész templomot bevonta arannyal.

Ezután fogott hozzá Salamon a saját palotájának építéséhez, ami tizenhárom évig tartott. A palota teljesen cédrusfából épült. A trónteremnek, amelyben ítélkezett, a belső burkolata is cédrusból készült.

Ez az építkezés, melyet a biblia részletesen leír, végképp megalapozta a cédrus hírnevét és az évezredek során folytatott, kíméletlen fakitermelés a túl erős legeltetéssel együtt, feltehetően nagyban hozzájárult ahhoz, hogy mára szinte teljesen eltűnt Libanonból a libanoni cédrus.

Salamon építkezésein kívül – számos rövid említés mellett – az Énekek énekében esik a legtöbb szó a cédrusról a Bibliában. Az Énekek éneke a Biblia egyik legtitokzatosabb és legköltőibb könyve. Eredetileg valószínűleg termékenységi kultuszokkal összefüggő dalgyűjtemény volt, ami elvilágiasodott, amikor a héber menyegzői rítus részévé vált. Később a hivatalos zsidó vallás része lett, ekkor már jelentése allegorikussá alakult, a Völegény Jahvét, a Menyasszony pedig Izrael népét, kettejük szerelmi kapcsolata pedig Isten és az ő népe szellemi nászát jelentette.

A cédrusokat említő írott források gazdagsága ellenére – jelenlegi ismereteink szerint – az ókori zsidó kultúrából egyetlen tárgyi emlék sem maradt a cédrusfa felhasználásáról vagy ábrázolásáról. Salamon jeruzsálemi templomát és palotáját később lerombolták, és noha van arra is adat, hogy az újabb templom építéséhez is használtak cédrusfát, ezekből semmit sem őrzött meg az idő. A cédrusfából készült csontládák szintén elégték, megsemmisültek az évezredek folyamán.

A cédrus metamorfózisai a görög-római kultúrában

A görög-római mitológiában a cédrus jóval kisebb szerepet játszott, mint a korábbi kultúrákban. A mítoszokban csak rejtett formában találjuk meg. Annál inkább megjelenik anyagi mivoltában, a fája révén, részben mint építőanyag, illetve mint illatosan égő áldozati eszköz, részben pedig a történeti és a földrajzi leírások tárgyaként.

Vergilius *Aeneis*ében éppen a cédrussal kapcsolatban még egy érdekes erdészeti vonatkozású utalást is találunk. Aeneas megengedi a latinoknak halottaik eltemetését, békét kötnek egymással, és együtt készítik elő a temetési szertartást. Kőrifát, fenyőt, tölgyet vágnak ki, és „*ékkel döntve, illatot ontva a cédrus*” is ledől. Minden bizonnyal ez az első írásbeli nyoma annak, hogy már az ókorban ismerték az irányított fadöntés módszerét, amihez éppen úgy, mint ma, ékeket használtak.

Az első tudományos igényű leírást a cédrusokról a Kr. e. IV-III. század fordulóján élt *Theophrasztosztól* ismerjük, aki *A növények történetéről* című művében részletesen foglalkozik a cédrusokkal: „... a cédrusoknak két fajtája van, a lykiai és a föníciai, de néhányan, elsősorban az *Ida* hegyének lakói, azt állítják, hogy csak egyféle cédrus van.” A krétai *Ida* hegyen egykor valóban nőttek cédrusok. A föníciai cédrusról megemlíti, hogy ács munkára kiváló, mert a nedves levegőt és a földbeásást egyaránt jól tűri. Sajnos *Theophrasztosz* művei illusztráció nélkül maradtak fenn. Olyan mű a későbbi századokból sem maradt az utókorra, amiben a cédrust ábrázolták volna. Ez aztán sok félreértésre adott alkalmat, gyakran összekeverték a cédrust a citromfával, sőt néha a ciprussal is. Noha *SZABÓ J.* (2000) azt írja, hogy maguk a görögök sem ismerték a cédrust, ezt nehéz elhinni, hiszen a mai Törökország fölközi-tengeri partvidéke tele volt görög településekkel, köztük az a vidék is, ahol a tengerparttól nem messze, a *Taurus*-hegységben még ma is hatalmas, összefüggő libanoni cédrus erdők állnak.

A Kr. e. I. szd-ban élt *Sztrabón* is említi a cédrust *Geographikájában*. Az ugyanebben a korban élt *Vitruvius Tíz könyv az építészetéről* című műve 9. fejezetében is találunk néhány fontos mondatot a cédrusokról. A szerző az épületfáknál tárgyalja a cédrusokat, de más alkalmazásukat is megemlíti. Mint épületfát a gyertyánnal és a fenyővel, valamint a borókával együtt olyan kitűnő anyagnak tartja, hogy a belőlük emelt épületek „*örökre fennmaradnak*”. Hasonlóan ezekhez, a cédrusolajjal bekent dolgok, például a könyvek is örökké fennmaradnak, mert „*a molyok és a férgek nem ártanak nekik*”.

A könyvek bekenése a cédrusolajjal az írás örökkévalóságát szolgálta, ami fizikailag is kifejezte egy írásmű értékét. A drága cédrusolajjal ugyanis nem kentek be minden könyvet. *Horátius*nak a *Pisókhöz* szóló levele egyik sorából tudjuk, hogy az irodalmi mű értékét jelezte, ha „*méltoák a cédrusolajra*” (*posse linenda cedro*).

Hasonló képet használ *Persius* is *Első szatírájának* 40. strófájában. Az olyan irodalmi mű értékét érzi a legnagyobbnak, amely „*cedro digna locutus*”, vagyis: „*Mert ki ne vágnék rá, hogy a nép csak / róla beszéljen, hogy művét cédruskenet óvja / s bele majd ne halat s tömjént csomagoljon a boltos?*”

Ezeket a sorokat századokkal később is idézték, együtt két természettudományos művel: *Dioszkuridész Pedanosz: De materia medica* és idősebb *Caius Plinius Secundus: Historia naturalis* című műveiről van szó.

Dioszkuridész, aki alapvetően egy gyógyszerészeti könyvet írt, részletesen foglalkozott a cédrusolajnak a mumifikálásban történő felhasználásával. Plinius könyve – többek között a cédrusokra vonatkozóan is - sokoldalú forrás. Az egyik legfontosabb megállapítása: „*a cédrus anyaga maga az örökkévalóság, ezért készítenek belőle istenképmásokat.*” Plinius leírja, hogy a soractei Apollón templom tetőszerkezete Rómában cédrusfa volt, de cédrus gerendákat használtak az ephesosi Diana-templom, a római Pantheon, az uticai Apollón-templom, egy hispániai Diana-templom, valamint a trójai háborúk előtt több igen régi auliszi és más templom építéséhez.

A szobrászok is gyakran használtak a cédrust, a leghíresebb szobor, melyhez cédrusfát is felhasználtak, *Pheidiász* olümpiai *Zeusz* szobra, amely Kr. e. 432-ben készült. Aranyból és elefántcsontból formálta ki *Zeusz* alakját, aki cédrustrónon ült. A kompozíció 12,5 m magas volt, a világ negyedik csodájaként emlegették. Sajnos *Theodosius* császár idején, Konstantinápolyból nyomtalanul eltűnt.

A cédrus a keresztény kultúrában

A már említett bibliai Ószövetségen kívül – amely nemcsak a zsidó, hanem a keresztény kultúrához is kapcsolható – a korabeli, de 1947-ben megtalált ún. *holt-tengeri tekerccsekben* is találunk említést egy helyen a cédrusokról, mint életfáról.

A későbbi egyházatyák biblia és szentírásmagyarázataiban is több helyen felbukkan a cédrus. Az V. sz-ban élt *Alexandriai Szent Cyrill* szerint az ószövetségi cédrusfa nem más, mint Krisztus jelképe, mivel fája éppen úgy romolhatatlan, mint Krisztus szent teste.

Találkozunk olyan írásokkal is, amelyekben egyszerre kap pozitív és negatív magyarázatot a cédrus, mint jelkép. Például a *Theodulf-Biblia* kommentárjaiban a cédrusok egyrészt Krisztust, az egyházat, a prófétákat és az apostolokat jelenítik meg, „*rossz értelemben pedig a hatalmasokat, az eretnekeket, a pogány bölcseket, a démonokat és a gazdag hívőket*”.

A cédrus kezdetben egyszerre jelképezte a középkori keresztény gondolkodásban a *superbiát* (a gőgösséget), és a *humilitást* (az alázatosságot). Később, a XII. században élt *Lambertusnak*, Saint Omer apátjának *Liber Floridus* (Virágos könyv) című enciklopédiájában ez a jelképkör tovább bővült. A cédrus a nyolc boldogság közül a lelki szegénységhez kapcsolódik és az alázatosság (*humilitas*) erényét példázza. A könyv egy másik fejezetében a szeretet (*charitas*), a türelem (*patentia*) és a remény (*spes*) szimbólumává válik a cédrusfa, miközben egyik ága lesz az *Ecclesiát*, (az Egyházat) jelentő jó fának (*arbor bona*).

A VI. századi, ephesosi zsinat a kereszténység dogmájaként fogadta el a Mária-tiszteletet. Szűz Máriát, mint Istenanyát, Istenszülőt kezdték tisztelni, kezdetben különösen Bizáncban. A mennyei hierarchiába bekerült Istenanya szükségképpen kapcsolatba került a romolhatatlanság és a hatalom jelenvényével, a cédrussal. Máriának és a cédrusnak az allegorikus összekapcsolása az Énekek énekére vezethető vissza. Számos himnusz és egyéb költői mű keletkezett még a XII-XIII. században is,

amelyek Máriát a „Libánus cédrusához hasonlítják, „*amely a hegyen fénylik*”. Visszatér a sumér forrásokból már megismert jelző, amely a cédrus fa szépségére utal.

A cédrus a középkori Európában inkább csak mint jelkép ismert, a maga anyagi mivoltában legfeljebb a keresztes lovagok találkoztak vele. A már idézett Lambertus a *Liber Floridusban* fontosnak tartja megjegyezni, hogy Jeruzsálem házai cédrusból és ciprusfából épültek.

A cédrus botanikai meghatározását is először arab tudósok kísérelték meg, majd zsidó zarándokok keresték fel a tudományos megismerés szándékával a Libanon hegyét. Ilyen volt például *Ibn al Suri* (1177-1242) zsidó botanikus, aki növényeket gyűjtött és rajzolt le a Libanon hegyén. A XV.-XVI. századtól kezdve a keresztény növénykatalógusok is felhasználták az útleírások tapasztalatait, így lassan a cédrusfa valódi alakja is ismertté vált.

Addig azonban – ahogy már korábban említettem – gyakran összekeverték más fafajokkal, főleg a citromfával a cédrust. Ennek az alapja az, hogy különösen a középkori Itáliában, de még a reneszánsz idején is a cédrust a *Citrus medicá*val keverték össze, melynek olasz neve *cedro*. Ezért jelent meg több itáliai freskón és festményen a citromfa olyan szerepkörben, amelyben korábban a cédrust ábrázolták. A XV. században élt neves itáliai humanista, *Celio Calcagnini*, aki Mátyás király udvarában is megfordult, volt az első, aki egyértelműen megkülönböztette egymástól a citromfát és a cédrust, a *De citrio, cedro et citro* (A citromfáról, a cédrusról és a citromról) című művében. Ugyanő a *De re nautica* (A hajózásról) című művében említi a cédrust, mint fontos épület- és hajóépítő fát.

A cédrus az újabb kori művészetekben

A festészetben főleg a XIX. századi romantika idején volt gyakori a cédrus ábrázolása. A tájfestészet kedvelt témája volt, mint szent fa, a bibliai tájak és témák központi figurájává vált a cédrus. A festők személyesen utaztak el a Szentföldre, a Libanon-hegységbe és a helyszínen rajzolták, vagy festették képeiket. Ezeken a képeken a libanoni cédrus már élethűen tűnik fel. A képek mindegyike kiemeli a cédrus hatalmas termetét, méltóságos megjelenését.

A cédrus a magyar irodalomban és képzőművészetben

A cédrus a magyarországi latin nyelvű irodalomban a kezdetektől fogva jelen volt. A XIV. században a francia *Eustache Deschamps* Nagy Lajos király leányát, Máriát nevezte „*magas cédrusnak, édes vadrózsának*”.

Természetesen a köznép elsősorban a Bibliából ismerte a cédrust, különösen a reformáció korától kezdve, amikor megjelentek az első Biblia-fordítások. A biblikus példák alapján került be a cédrus a világi költészetbe és vált főleg a szerelmes versek gyakori allegorikus növényévé.

Megjelenik a cédrus *Vörösmarty: Tündérvölgy* című költeményében is. A vers hőse a sárkányokkal és tündérekkel viaskodó Csaba herceg, Attila fia, aki egy csodálatos erdőben harcol ellenségeivel. Ebben az erdőben: „*Középen halom kél, / virágos szép halom / egyedül húszöles cédrus áll a halmon / alatta kis patak folydogál szabadon.*”

A cédrusokról szóló, első magyar nyelvű természettudományos leírás *Apáczai Csere Jánostól* származik, aki a *Magyar Encyklopédiában* konzerváló szerként, különös nyavalyák orvosságaként jellemzi a cédrust. Molnár János 1760-ban megjelent *A régi jeles épületekről* című munkájában, mint építőanyagot ismerteti a cédrust.

A XIX. század romantikus lelkű utazói – köztük szép számmal magyarok is – gyakran ellátogattak a Szentföldre, és onnan a cédrusok utáni kíváncsiságból a Libanon hegyére is. Az utazásokról szóló beszámolókbán már józan, hiteles adatok szerepelnek a fák méreteiről, és többé-kevésbé a korokról is. Meg kell azt is jegyezni, hogy ebben az időben – a XIX. század első harmadában - már több főúri parkban elültették az első cédrusokat, tehát már Magyarországon sem voltak teljesen ismeretlenek.

A magyar romantikus festők közül *Ligeti Antal* nevét kell megemlíteni, aki számos akvarellt és rajzot készített a Szentföldön, amelyek témája gyakran volt cédrus. Ligeti rajzain soha sem ölt allegorikus-szimbolikus formát a cédrus. A művein látható, többnyire idős, göcsös, több ágra szakadó törzsű cédrusfák mindig ámulatba ejtik a nézőt és tiszteletet keltenek benne.

A magyar festészet legjelentősebb cédrusfestője mégis *Csontváry Koszta Tivadar* volt, aki mint a történelmi tájfestészet kiemelkedő művelője, európai hírnevet szerzett. Művészetének etikus célkitűzései voltak: hazáját akarta szolgálni, mint a XIX. század írói, politikusai és művészei. Tájképfestészetével a magyar művészetet akarta európai rangúvá tenni, s a magyarság történelmi küldetését egy (művészeti) területen teljesíteni. Elfogadta a magyarság keleti, a suméroktól levezetett eredetét, s ezzel a tudattal festette meg például híres, *Baalbek* című festményét. A széles panoráma-kompozícióba belekomponált egy hatalmas kötömböt, melyet *áldozókőnek* vélt, és mellé festett egy szentként tisztelt cédrusfát, amivel kinyilatkoztatást akart teremteni: „*Ősi múltunk a világfejlesztő urunk energiájához való kapcsolódást tárja elénk a hatezer éves cédrusfákkal, melyek még ma is azt hirdetik, hogy itt pihent Attila hunjainkkal.*”

A *Baalbek* című festmény elkészülte után festett kisebb méretű festményén, az *Áldozati kő Baalbekben* című olajképen Csontváry ismét egybeszerkesztette az áldozókő és a cédrusok motívumát. Az oltárként felállított kő mögött hét, rendkívül egyenes növéssű, szabályos koronájú, azonos magasságú, fiatal cédrus sorakozik egyenletes közökben. Ez a festmény nem természetábrázolás, hanem szépen megfestett látomás.

Csontváry cédrusábrázolásai közül a két leghíresebb a *Zarándoklás a cédrusoknál Libanonban*, és a *Magányos cédrus*.

A *Zarándoklás* cédrusa azonos a szimbolikus jelentésű szent fával. Csontváry ezzel a magyar nép szívós fennmaradását, örökkévalóságát akarta szimbolizálni. A nemzeti motívumot hangsúlyozza a fehér ruhás lányok körtánca is. Párhuzamát megtaláljuk több magyar festményen is, pl. *Zichy István: Rege a csodaszarvasról* c. litográfiáján, amely egyértelműen a magyar őstörténetből vett példa.

A feljegyzéseiből tudjuk, hogy Csontváry mint történelmi „lényekkel” foglalkozott a cédrusokkal. Számára a cédrus a magyar „népfaj” tehetségét, történelmi életét, múltbeli és jövőbeli hatalmát, kultúrájának, történelmi szerepének jövőre megújulását példázta. Ebben a hit- vagy álmvilágban élén, a gyógyszerész végzettségű Csontváry, akinek alapos botanikai ismeretekkel kellett rendelkeznie, a cédrusokról szóló leírásaiban gyakran túloz: „*A libanoni cédrus ... csak a negyedik ezredben bontja ki koronáját, mely gyümölcsöt terem. Ezzel bontakozik ki úgy, hogy magja révén halhatatlanná legyen. ... Egy kétezer éves cédrusfa még nem fa – a harmadik ezredben nő csak meg gyümölcsöt termő koronája.*” (1. ábra)

Csontváry írásaiban megemlékezik arról, hogy a cédrus lakhelye a „*teremtő magány tája*”, az „*idea szülőhelye*”. A *Magányos cédrus* című festményén azonban nemcsak a teremtő magány van jelen, hanem az erdőn kívüli fa szenvedő magánya is. „*Lehet, hogy a sors hosszú életet ad nekem, de lehet, hogy egy vihar letörhet, s én nyomtalanul letűntem a föld színéről*” írta egyszer kétségbeesetten. Ezekben a sorokban egy meg nem határozott fa sorsának képét vetítette fel saját sorsának bemutatására. Akárhogy is, Csontváry válságos óráinak lenyomata tetten érhető a *Magányos cédruson*, de emellett az a szívósság is, amellyel talajában megkapaszkodott, és évtizedeken át alkotott (2. ábra).

Az Erdészeti Lapok 1881. évi egyik számában egy ismeretlen szerző így ír a libanoni cédrusról: „A cédrus ... mindig a fák királyának mondatik. ...Éden szép erdei eltűntenek, és a vándor most kopár sziklákra akad, ahol őt azelőtt gyönyörű lombkúpok fogadták. ...A valahai szép erdők e majdnem törpe maradványai sem állhattak volna ellen a lakosok pusztításának, ha azokat a kormány s még inkább a néphit nem vett volna oltalma alá. Főképp a körüllakó Maroniták tartották szentségnek, s a szomszéd zárdák szerzetesei a jámbor zarándokokat, kik a Libanont meglátogatták, mindig hozzájuk vezették.”

1. ábra Csontváry K. Tivadar: Zarándoklás a cédrusoknál Libanonban, 1907

A XX. századi magyar irodalomban több költőknél is felbukkan a cédrus. Ezek elemzése meghaladja a dolgozat kereteit. Mindössze egy költőt, Nagy Lászlót idézem, akinek két költeményében is fontos szerepet játszik a cédrus. Az egyik verse, melynek *Seb a cédruson* a címe, és amelyet egy asszír harcos profiljára emlékeztető formában írt meg, Csontváry festményeinek időtávlatait, ősi, archaikus kultúrkörök cédrusélményét idézi fel, miközben teljesen azonosul a sebzett cédrussal (3. ábra).

2. ábra. ábra Csontváry K. Tivadar: Egy cédrusfa a Libanonon (Magányos cédrus), 1907

SEBED
 SEBEM IS
 LIBÁNUSFA HŰ
 LIBANONI CÉDRUS
 CÍMERÜNK TE VISELED
 ÍTÉLETIG TANÚ A SEBED
 ELÁRVULVA HÁNYSZOR ELÁRVULVA
 A SZELLEM SZERELEM VÉR S HŰS
 TE LIBÁNUSFA LIBANONI CÉDRUS
 CÉDRUS SEBEDET BECÉZEM
 EMBERARCÚ SZENTSÉGEDET ÉRZEM
 BÁRANYHŰS PIROSA JAJGAT BENNE
 BIKAHŰS VÖRÖSE SZAKADOZIK BENNE
 SASCSÓR ÉS MENNYKŐ VÉRESŰL EGYBE
 CSUPA VÉRÁROK S CSUPA HÁNTÁS
 CSUPA LÁZ A SEBED CSUPA FÁZÁS
 PIRAMISFAL TÉGLAVÖRÖS LEJTŐ
 MÉRTANÁBAN GYÖTRŐDIK A MÁJUS
 LIBANONI CÉDRUSFA LIBÁNUS
 HÁNY EZER ÉVE
 HÁNY EZER ÉVE
 VISELED SEBEDET VÉRDŰS
 LIBÁNUSFA LIBANONI CÉDRUS
 JÓB SEBE RAJTAD ISTÁRÉ ÉS EKHNATONÉ
 JÉZUS SEBE S PROMETHEUSÉ SPARTACUSÉ
 JOHANNA SZÚZÉ DÓZSA ŰSZÖK-KIRÁLYFIÉ
 JAJ CSOKONAI KRÁTER-SEBE EDIT PIAFÉ
 JAJ PETÓFI DÁRDA-SEBE VAN GOGH SEBE
 JAJ MAJAKOVSZKIJ RUSZKI MEDVE-SEBE
 JAJ AZ ATTLA MÁVAG-JEGYŰ ÁRVA SEBE
 JAJ RADNÓTI GOLYÓ-FŰSTÖS TARKÓ-SEBE
 JAJ DYLAN THOMAS TÖVISES SZEME-SEBE
 JAJ A KERŰB KONDOR ORKÁNHUZATÚ SEBE
 JAJ KIKKEL A FÖLD S AZ ŰR LESZ TELE
 JAJ A JELTELENEK ÖRÖKÖSEN IZZÓ SEBE
 VILÁG SEBE RAJTAD LIBÁNUS
 ELTÖRÖLNI NEM TÁMAD MÁGUS
 VILLÁMOLVA VÉSŐ HA KIVÁGJA
 ÓRIÁSABB SEB LESZ A HIÁNYA

3. ábra ábra Nagy László: Seb a cédruson

Nagy László másik verse a *Csontváry*, amelyben törvénytörően felbukkan a cédrus, nem egyéb, mint egy védőbeszéd, egy kiáltás az életében örültnek tartott, mellőzött festőért.

„Rikolthat a művész az égen kék és kobalt páváiból,
 törvény, hogy cédrussá váljon a milliogyökű magány.”